

УДК 316.647.5:005.32:373

Заїка І.В.

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ НА ВИЯВИ ОСОБИСТІСНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Заїка І.В. Вплив соціальної напруженості на вияви особистісної напруженості педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів. У статті на основі емпіричного дослідження проаналізовано вплив соціальної напруженості на діяльність та особистісну напруженість педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів. Виявлено високий рівень особистісної напруженості педагогічних працівників (ситуативної та особистісної тривожності; соціальної фрустрованості). Також досліджено показники індексу життєвої задоволеності. Виявлено незадоволеність освітнього персоналу практично за всіма показниками індексу життєвої задоволеності.

Ключові слова: загальноосвітні навчальні заклади; педагогічні працівники; соціальна напруженість; особистісна напруженість; ситуативна тривожність; особистісна тривожність; соціальна фрустрованість; індекс життєвої задоволеності.

Заїка І.В. Влияние социальной напряженности на проявления личностной напряженности педагогических работников общеобразовательных учебных заведений. В статье на основе эмпирического исследования проанализировано влияние социальной напряженности на работу педагогических работников общеобразовательных учебных заведений. Выявлен высокий уровень личностной напряженности педагогических работников (ситуативной и личностной тревожности; социальной фрустрированности). Также исследованы показатели индекса жизненной удовлетворенности. Выявлена неудовлетворенность образовательного персонала практически по всем показателям индекса жизненной удовлетворенности.

Ключевые слова: общеобразовательные учебные заведения; педагогические работники; социальная напряженность; личностная напряженность; ситуативная тревожность; личностная тревожность; социальная фрустрированность; индекс жизненной удовлетворенности.

Постановка проблеми. У нових умовах реформування українського суспільства дійсність висуває необхідність вивчення впливу соціальної напруженості на різні категорії працівників, зокрема педагогічних працівників освітніх організацій. Одним із її проявів є особистісна напруженість. Напруженість може виражатися через низку особистісних проявів: тривожність, фрустрація, рівень життєвої задоволеності педагогічних працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема впливу соціальної напруженості знайшла певне відображення в роботах ряду зарубіжних [2; 17; 21] та вітчизняних [18; 22 та ін.] вчених.

Окремі вияви сутності та впливу соціальної напруженості на діяльність педагогічних працівників знайшли відображення в наших попередніх роботах [6; 8]. Однак залишаються не вивченими проблеми розуміння педагогічними працівниками сутності соціальної напруженості, її впливу на діяльність педагогічних працівників та на особистісну напруженість.

Одним із наслідків соціальної напруженості можуть, зокрема, бути високі показники *ситуативної та особистісної тривожності*. Сутність тривожності, її види та зв'язки з іншими психологічними феноменами розкрито в ряді досліджень [1; 4; 10; 12; 14; 15; 20]. Разом із тим, прояви ситуативної та особистісної тривожності у педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів унаслідок соціальної напруженості не виступали предметом дослідження.

Вплив соціальної напруженості також може реалізуватися через *соціальну фрустрованість*. У літературі поняття «фрустрація» зустрічається в ряді теорій, концепцій, гіпотезах, що стосуються проблем мотивації, емоцій, поведінки, діяльності індивіда [3; 11; 19; 23]. Однак соціальна фрустрованість педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів як результат соціальної напруженості раніше не вивчалась.

Вивчення *індексу життєвої задоволеності* особистості знайшло певне відображення в роботах ряду зарубіжних вчених [13; 24; 25]. Разом із тим, проблема життєвої задоволеності педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів раніше не виступала предметом спеціального дослідження.

Виходячи із актуальності проблеми та її недостатньої розробки, нами визначено такі **завдання дослідження**:

1. Вивчити розуміння сутності соціальної напруженості та її вплив на діяльність та особистісну напруженість педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів.

2. Дослідити рівень вираженості ситуативної та особистісної тривожності у педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів.

3. Визначити рівень вираженості соціальної фрустрованості педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів.

4. Вивчити рівень вираженості індексу життєвої задоволеності у педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Для вивчення розуміння педагогічними працівниками загальноосвітніх навчальних закладів сутності соціальної напруженості та її впливу на їх діяльність та особистісну напруженість було використано анкету «*Сутність та вплив соціальної напруженості на діяльність педагогічних працівників*» (Карамушка Л.М., Заїка І.В.) [6; 8].

Для вивчення вираженості і різних проявів особистісної напруженості педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів, яка виникає в результаті соціальної напруженості, використовувались тестові методики.

Так, для вивчення ситуативної та особистісної тривожності у педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів використовувалась методика «*Шкала ситуативної та особистісної тривожності Спілберґера-Ханіна*» [16].

Соціальна фрустрованість 10 квітня ь діагностувалась за методикою «*Рівень соціальної фрустрованості*» Л. Вассермана [12]. Ця методика дає можливість визначити ступінь незадоволеності особистості соціальними досягненнями в основних аспектах життєдіяльності. Слід зазначити, що нами було здійснено модифікацію такої методики, яка полягала в тому, що 20 показників соціальної фрустрованості були об'єднані в три основні групи, які стосуються: а) професійної сфери життєдіяльності; б) сфери міжособистісних стосунків; в) соціально-економічної сфери життєдіяльності.

За допомогою опитувальника «*Індекс життєвої задоволеності*» (адаптація Н.В. Паніної) [13] вивчалась задоволеність педагогічних працівників різними аспектами життєдіяльності (узгодженість між поставленими та досягнутими цілями; позитивна оцінка себе та власних вчинків; послідовність у досягненні цілей; загальний фон настрою; інтерес до життя).

Статистична обробка даних здійснювалася за допомогою комп'ютерного пакета статистичних програм SPSS (версія 22). Використовувалися методи описової статистики та кореляційний аналіз.

Дослідження проводилось у загальноосвітніх навчальних закладах кількох областей України в 2015 р.

Обсяг вибірки склав 255 педагогічних працівників. У дослідженні взяли участь керівники загальноосвітніх навчальних закладів (7,5%) та педагогічні працівники (92,5%). 83,5% педагогічних працівників мали повне педагогічне навантаження, 16,5% – неповне навантаження. Щодо рівня освіти, то 96,5% опитуваних мали вищу освіту, і 3,5% респондентів мали неповну вищу освіту. Щодо загального стажу трудової діяльності педагогічні працівники розподілились таким чином: 5,5% мали трудовий стаж до 5 років; 19,6% – від 5 до 14 років; 27,1% – від 15 до 24 років; 31,0% – від 25 до 34 років; 16,9% – від 35 до 44 років. Вибірка включала 10,2% осіб віком до 30 років, 24,7% опитаних – 31–40 років, 32,9% – 41–50 років та 32,2% опитаних – понад 50 років.

Дослідження виконано в рамках НДТ «Психологічні технології підготовки освітнього персоналу до розвитку організаційної культури в умовах соціальної напруженості» лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (2016–2018 рр., № державної реєстрації 0116U004811).

Перший етап був орієнтований на вивчення розуміння педагогічними працівниками загальноосвітніх навчальних закладів соціальної напруженості, її впливу на діяльність та особистісну напруженість педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів.

Згідно з отриманими даними, які представлені в *табл. 1*, бачимо що педагогічні працівники *розуміють соціальну напруженість* як: особливий психологічний стан колективу або суспільства (48,6%); особливий психічний стан особистості (33,3%); економічну кризу в країні (30,2%); політичну нестабільність у країні (14,1%); військовий конфлікт у країні (6,7%). Не дали відповіді (5,5%) респондентів.

Таблиця 1

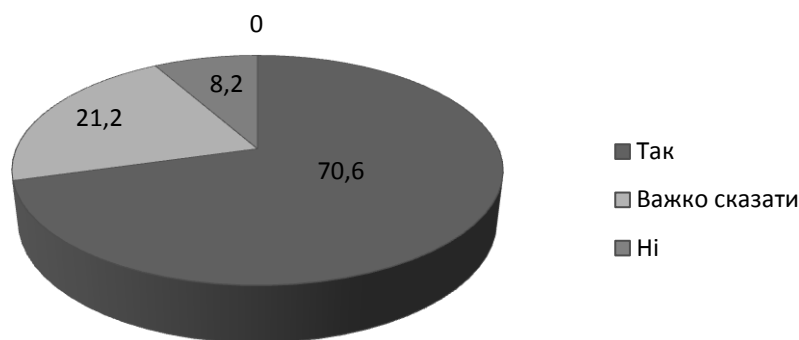
Розуміння педагогічними працівниками загальноосвітніх навчальних закладів сутності соціальної напруженості (у % від загальної кількості опитаних)

	Так	Ні
Соціальна напруженість – це особливий психологічний стан колективу або суспільства	48,6	51,4
Соціальна напруженість – особливий психічний стан особистості	33,3	66,7
Соціальна напруженість – це економічна криза	30,2	69,8
Соціальна напруженість – це політична нестабільність у країні	14,1	85,9
Соціальна напруженість – це військовий конфлікт у країні	6,7	93,3
Нема відповіді	5,5	94,5

У цілому, зауважимо, що педагогічні працівники загальноосвітніх навчальних закладів розуміють *соціальну напруженість* як процес, пов'язаний із нестабільністю соціально-економічних та політичних процесів у країні, що негативно впливають на психічний стан особистості та стан колективу й суспільства в цілому.

Аналіз *впливу соціальної напруженості* на педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів виявив (*рис. 1*), що переважна частина респондентів (70,6%) вважають, що соціальна напруженість, яка виникла сьогодні в суспільстві, позначилось на роботі педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів. Проте, частині педагогів (21,2%) було важко відповісти на це питання. І лише невелика кількість педагогів (8,2%) вважає, що соціальна напруженість не позначилась на роботі загальноосвітніх навчальних закладів.

Говорячи про конкретний вплив соціальної напруженості на діяльність педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів, маємо на увазі такі її основні прояви: підвищення рівня *тривожності* (82,4%); підвищення рівня *стресу* (54,1%); підвищення рівня *патріотизму* (47,1%); підвищення рівня *конфліктності* (20,8%). Меншою мірою – підвищення рівень *альтруїзму* (4,7%); поява *нових соціальних категорій учнів*, з якими важко взаємодіяти (учнів-вимушених мігрантів (5,9%), учнів із сімей *учасників АТО* (0,8%), з якими важко взаємодіяти; поява педагогічних *працівників-вимушених мігрантів*, з якими важко взаємодіяти (2,0%).

Рис. 1. Вплив соціальної напруженості на педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів (у % від загальної кількості опитаних)

Це свідчить, на наш погляд, про *негативний вплив* соціальної напруженості на психічний стан особистості та її готовність до подолання складних ситуацій. Разом із тим, варто відмітити певний *позитивний вплив* соціальної напруженості на педагогічних працівників, зокрема, це проявляється в підвищенні рівня *патріотизму і альтруїзму*, незважаючи на складні економічні і соціальні умови в країні, які могли спровокувати зростання суперечливих тенденцій в світогляді особистості, йдеться про визначення власної життєвої позиції і сформованість системи ціннісних орієнтацій педагогічних працівників.

Таблиця 2

Прояви впливу соціальної напруженості на роботу педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів (у % від загальної кількості опитаних)

	Так	Ні
Підвищився рівень тривоги	82,4	17,6
Підвищився рівень стресу	54,1	45,9
Підвищився рівень патріотизму	47,1	52,9
Підвищився рівень конфліктності	20,8	79,2
З'явилися учні-вимушені мігранти, з якими важко взаємодіяти	5,9	94,1
Підвищився рівень альтруїзму	4,7	95,3
З'явилися педагогічні працівники-вимушені мігранти, з якими важко взаємодіяти	2,0	98,0
З'явилися учні із сімей учасників АТО, з якими важко взаємодіяти	0,8	99,2

Далі, аналізуючи, наскільки в умовах соціальної напруженості педагогічні працівники *задоволені різними аспектами своєї професійної діяльності*, ми отримали такі дані. Як видно із *табл. 3*, більшість опитаних задоволені, насамперед, відносинами з педагогічним колективом навчального закладу (78,4%); відносинами з учнями навчального закладу (77,3%); відносинами з адміністрацією навчального закладу (76,5%); можливістю підвищення кваліфікації (62,4%). Дещо менше педагогічні працівники задоволені рівномірністю завантаженості роботою (40,4%). Однак, на думку респондентів, гостро стоїть питання задоволеності педагогічних працівників станом матеріальної бази освітнього закладу (22,0%) та рівнем життя (9,4%). І лише невелика частина респондентів задоволені розміром заробітної плати (4,7%).

Таблиця 3

Рівень задоволеності педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів аспектами професійної діяльності в умовах соціальної напруженості (у % від загальної кількості опитаних)

	Задоволені	Важко сказати	Незадоволені
Відносинами з педагогічним колективом навчального закладу	78,4	16,1	5,5
Відносинами з учнями навчального закладу	77,3	16,5	6,3
Відносинами з адміністрацією навчального закладу	76,5	15,3	8,2
Можливістю підвищення кваліфікації	62,4	37,6	---
Рівномірністю завантаженості роботою	40,4	26,7	32,9
Станом матеріальної бази ЗНЗ	22,0	36,5	36,5
Рівнем життя	9,4	20,4	70,2
Розміром заробітної плати	4,7	12,9	82,4

Таким чином, можна сказати, що більша кількість опитаних відмітила незадоволеність суто матеріальними аспектами роботи, тоді як невдоволеність міжособистісними стосунками з колегами та учнями відзначила лише невелика частина педагогічних працівників.

Розглянемо вплив соціальної напруженості на роботу педагогічних працівників у зв'язку з появою в загальноосвітніх навчальних закладах *нових категорій учнів та батьків*, таких як: вимушені мігранти, учні та члени родин учасників АТО.

Як свідчать отримані дані, сьогодні загальноосвітні навчальні заклади зіткнулись з новими категоріями учнів, із якими важко взаємодіяти: 36,9% опитаних відмітили батьків вимушених мігрантів, 31,8% – дітей із сімей вимушених мігрантів, 13,3% зазначили членів родини загиблих в АТО, 12,9% опитаних відмітили учнів із сімей учасників АТО (табл. 4).

У цілому, можна сказати, що аналіз досвіду діяльності освітніх організацій показує, що існують певні особливості сприйняття зазначених категорій учнів, тому підготовка педагогічного персоналу потребує більш детального дослідження.

Таблиця 4

Категорії учнів та батьків, з якими педагогічним працівникам загальноосвітніх навчальних закладів важко працювати в умовах соціальної напруженості (у % від загальної кількості опитаних)

	Так	Ні
Батьки вимушених мігрантів	36,9	63,1
Діти з сімей вимушених мігрантів	31,8	68,2
Члени родини загиблих в АТО	13,3	86,7
Учні із сімей учасників АТО	12,9	87,1
Учні із сімей загиблих в АТО	11,4	88,6
Члени родини учасників АТО	7,8	92,2
Учні із сімей поранених в АТО	3,1	96,9
Члени родини, де є поранені в АТО	2,4	97,6

Таким чином, результати першого етапу показали, що соціальна напруженість значною мірою проявляється в *особистісній напруженості*, пов'язаній, зокрема, з високими показниками тривожності та стресу.

У зв'язку з цим на *другому етапі* нами було досліджено основні вияви особистісної напруженості педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів. На основі аналізу літератури нами до основних показників особистісної напруженості було віднесено такі: 1) ситуативна та особистісна тривожність; 2) соціальна фрустрованість; 3) індекс життєвої задоволеності.

Проаналізуємо дані, які отримані на другому етапі.

На основі використання опитувальника «Шкала ситуативної та особистісної тривожності» Спілбергера-Ханіна [16] нами було визначено *рівень вираженості ситуативної та особистісної тривожності* у педагогічних працівників.

Як видно із *табл. 5*, отримані результати розподілились таким чином. Найбільша кількість респондентів показали високий рівень ситуативної тривожності (54,9%). Далі слідують респонденти з середнім рівнем ситуативної тривожності (43,1%). Низький рівень виявлено у незначній кількості педагогічних працівників (2,0%). Високі показники ситуативної тривожності у педагогічних працівників свідчать про виражений стан психоемоційної напруженості, який виникає як емоційна реакція на стресову ситуацію.

Що стосується особистісної тривожності, то переважна більшість педагогічних працівників виявили високий (63,5%) та середній (32,9%) рівні особистісної тривожності. І невелика кількість респондентів (3,6%) – низький рівень. Отримані дані свідчать про схильність педагогічних працівників сприймати широке коло ситуацій як загрозові і реагувати на них появою стану тривожності. Рівень особистісної тривожності, як властивість особистості, впливає на інтенсивність перебігу психічних станів, підвищуючи її у важких життєвих ситуаціях, активізуючись при сприйнятті певних «небезпечних» стимулів, пов'язаних із нестандартними ситуаціями. Звісно, певний рівень тривожності – природна особливість людини, але підвищена тривога є основним механізмом не адаптивної поведінки.

Таблиця 5

**Рівень вираженості ситуативної та особистісної тривожності в персоналі загальноосвітніх навчальних закладів
(у % від загальної кількості опитуваних)**

Види тривожності	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Ситуативна тривожність	2.0	43.1	54.9
Особистісна тривожність	3.6	32.9	63.5

Отже, можна зробити висновок, що одним із проявів особистісної напруженості в педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів є високі показники ситуативної та особистісної тривожності.

Далі вивчався рівень *соціальної фрустрованості* педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів. Фрустрація є емоційною відповіддю на ситуацію, коли різні обставини перешкоджають людині досягти своєї мети.

Аналіз результатів, які отримані за *методикою «Рівень соціальної фрустрованості» Л. Вассермана* [12], виявив достатньо високий рівень вираженості соціальної фрустрованості, тобто незадоволеність соціальними досягненнями в основних аспектах життєдіяльності (або на рівні «скоріше незадоволений», або «повністю незадоволений») у значній кількості персоналу освітніх організацій. Найбільше це проявляється за такими показниками, як незадоволеність станом у суспільстві (77,7%), станом медичного обслуговування (60,5%); матеріальним станом (58,0%); можливістю проведення відпустки (40,4%); житлово-побутовими умовами (35,7%), сферою послуг і побутового обслуговування (35,7%); проведенням дозвілля (29,0%) та ін. (*табл. 6*). Зазначимо, що при визначенні цих кількісних показників нами було об'єднано дані, отримані за показниками «скоріше незадоволений» та «повністю незадоволений».

Рівень вираженості соціальної фрустрованості в персоналі загальноосвітніх навчальних закладів (у % від загальної кількості опитуваних)

Показники соціальної фрустрованості	Задоволений повністю	Скоріше задоволений	Важко сказати	Скоріше незадоволений	Повністю незадоволений
<i>Незадоволеність соціально-економічною сферою життєдіяльності:</i>					
Станом у суспільстві (державі)	3,1	9,8	20,0	22,0	45,1
Сферою медичного обслуговування	1,6	9,0	23,9	33,7	31,8
Матеріальним станом	4,7	20,0	17,3	30,2	27,8
Можливістю проводити відпустку	15,3	19,6	24,7	23,5	16,9
Проведенням дозвілля	19,2	31,4	20,4	12,9	16,1
Сферою послуг і побутового обслуговування	5,1	20,4	29,8	30,2	14,5
Житлово-побутовим умовами	15,7	30,6	18,0	22,0	13,7
Способом життя в цілому	20,4	47,8	17,6	9,0	5,1
Статусом у суспільстві	28,2	41,6	18,4	8,6	3,1
<i>Незадоволеність професійною сферою життєдіяльності:</i>					
Можливістю вибору місця роботи	24,3	28,2	29,8	10,2	7,5
Умовами професійної діяльності	29,4	42,0	16,5	10,2	2,0
Стосунками з адміністрацією по роботі	54,9	34,1	8,6	2,0	0,4
Змістом своєї роботи в цілому	27,5	54,9	12,2	5,1	0,4
Своєю освітою	55,3	35,3	7,5	2,0	0,0
Стосунками з колегами по роботі	47,8	47,8	3,5	0,8	0,0
Стосунками з суб'єктами своєї професійної діяльності	31,0	53,7	14,9	0,4	0,0
<i>Незадоволеність сферою міжособистісних стосунків</i>					
Стосунками з чоловіком (дружиною)	53,3	29,0	10,2	4,7	2,7
Стосунками з друзями	59,2	31,0	5,9	2,4	1,6
Стосунками з батьками	58,8	30,6	7,5	2,4	0,8
Стосунками з дітьми	60,4	32,2	5,5	2,0	0,0

Отже, отримані дані свідчать про достатньо високий рівень вираженості соціальної фрустрованості у значної кількості персоналу освітніх організацій. Слід підкреслити, що педагогічні працівники зазначили високий рівень соціальної фрустрації в соціально-економічній сфері **життєдіяльності**.

Далі вивчався рівень *індексу життєвої задоволеності* в персоналу загальноосвітніх навчальних закладів.

На основі використання опитувальника «Індекс життєвої задоволеності» (адаптація Н.В. Паніної) [13] вивчалися такі основні показники життєвої задоволеності, на основні яких досліджувався індекс життєвої задоволеності.

Аналіз результатів показав достатньо низький рівень індексу життєвої задоволеності у значної кількості персоналу освітніх організацій (*табл. 7*). Найбільш виражена життєва незадоволеність проявляється за такими показниками, як: узгодженість між поставленими та досягнутими цілями (48,6%); загальним фоном настрою (46,3%); послідовністю у досягненні цілей (37,3%); інтересом до життя (30,6%); позитивною оцінкою себе та власних вчинків (23,5%).

Щодо загального показника індексу життєвої задоволеності, то низький рівень задоволеності мають 40% респондентів; середній рівень – 32,2%; високий рівень (27,8%).

Таблиця 8

**Рівень вираженості життєвої задоволеності в персоналу загальноосвітніх навчальних закладів
(у % від загальної кількості опитуваних)**

	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Узгодженість між поставленими та досягнутим цілями	48,6	29,4	22,0
Загальний фон настрою	46,3	33,7	20,0
Послідовність у досягненні цілей	37,3	33,3	29,4
Інтерес до життя	30,6	42,4	27,1
Позитивна оцінка себе та власних вчинків	23,5	40,8	35,7
<i>Загальний індекс життєвої задоволеності</i>	40,0	32,2	27,8

Отримані дані свідчать про негативну оцінку педагогічними працівниками власного стилю життя, задоволеності особистих потреб, що має негативний вплив на загальний психічний стан. Зазначимо, що особистість з високими значеннями індексу життєвої задоволеності характеризується низьким рівнем емоційної напруженості, високою емоційною стійкістю, низькою тривожністю, психологічним комфортом, високим рівнем задоволеності життєвою ситуацією. Особистість з низькими показниками емоційно тривожна, переживає психологічний дискомфорт. Для неї неприйнятною є ситуація, у якій вона знаходиться.

Отже, можна зробити висновок, що одним із проявів особистісної напруженості у педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів є, на нашу думку, низькі показники індексу життєвої задоволеності.

У цілому, отримані дані стосовно психологічних особливостей освітнього персоналу свідчать про те, що в педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів *суттєво виражена особистісна напруженість*.

Висновки. У результаті проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1. Педагогічні працівники загальноосвітніх навчальних закладів розуміють *соціальну напруженість* як процес, пов'язаний із нестабільністю соціально-економічних та політичних

процесів у країні, що негативно впливають на психічний стан особистості та стан колективу і суспільства в цілому.

2. Більшість педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів відчувають вплив соціальної напруженості на їх діяльність та особистісну напруженість.

3. Значна частина педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів мають високі показники ситуативної та особистісної тривожності, соціальної фрустрованості.

4. Низький рівень індексу життєвої задоволеності мають більшість опитаних респондентів.

Отже, отримані дані свідчать про те, що в педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів суттєво виражена особистісна напруженість, яка виникає в результаті впливу соціальної напруженості.

Отримані дані доцільно враховувати керівникам та психологам загальноосвітніх навчальних закладів з метою зниження особистісної напруженості педагогічних працівників в умовах соціальної напруженості.

До перспектив подальшого дослідження належить вивчення зв'язку особистісної напруженості освітнього персоналу з типами і складовими організаційної культури загальноосвітніх навчальних закладів.

Список використаних джерел

1. Астапов В.М. Тревога и тревожность / В.М. Астапов. – СПб. : Питер, 2001. – 256 с.
2. Бородкин Ф.М. Социальная напряженность и агрессия / Ф.М. Бородкин, Н.П. Володина // Мир России. – 1997. – № 4. – С. 107–150.
3. Василюк Ф.Е. Психология переживания. Анализ преодоления критических ситуаций / Ф.Е. Василюк. – М. : МГУ, 1984. – 240 с.
4. Диагностика эмоционально-нравственного развития / [ред. и сост. Дерманова И.Б.]. – СПб., 2002. – С. 124–126.
5. Заїка І.В. Взаємозв'язок соціальної фрустрованості освітнього персоналу з організаційно-професійними та соціально-демографічними чинниками./ І.В. Заїка // Організаційна психологія. Економічна психологія : науковий журнал Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України та УАОППП / [за наук за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки]. – 2016.– №4(7). – 92 с.
6. Заїка І.В. Сутність та вплив соціального напруження на діяльність загальноосвітніх навчальних закладів / І.В. Заїка // Технології роботи психолога в організації : тези III Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (26–27 жовтня 2016 року, м. Запоріжжя). – Запорізький національний університет. – Запоріжжя : ЗНУ, 2015. – С. 22–24.
7. Карамушка Л.М. Соціальна фрустрованість освітнього персоналу: зв'язок із типами організаційної культури загальноосвітніх навчальних закладів / Л.М. Карамушка, І.В. Заїка // Організаційна психологія. Економічна психологія / [за наук. ред. С.Д. Максименка та Л.М. Карамушки]. – К. : Логос, 2016. – № 2–3 (5–6). – С. 82–91.
8. Карамушка Л.М. Розуміння педагогічними працівниками сутності соціальної напруженості та її впливу на діяльність загальноосвітніх навчальних закладів / Л.М. Карамушка, І.В. Заїка // Актуальні проблеми психології : тези II Всеукраїнського конгресу з організаційної та економічної психології (28–30 травня 2015 року, м. Кам'янець-Подільський) / за наук.ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. – С. 11–12.
9. Карамушка Л.М. Соціальна фрустрованість освітнього персоналу: зв'язок зі складовими організаційної культури загальноосвітніх навчальних закладів / Л.М. Карамушка, І.В. Заїка // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – 2016.– Том I : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. – Вип. 45. – С. 40–48.
10. Левитов Н.Д. О психических состояниях человека / Н.Д. Левитов. – М. : Просвещение, 2004. – 343 с.
11. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2002. – 512 с.
12. Малкина-Пых И.Г. Психосоматика: Справочник практического психолога / И.Г. Малкина-Пых. – М. : Эксмо, 2009. – 102 с.
13. Панина Н.В. Индекс жизненной удовлетворенности / Н.В. Панина Психология развития конкурентоспособной личности ; под ред. Л.М. Митиной. – М. : Изд-во Моск. психолого-социального ин-та, 2003. – С. 192–194.
14. Прихожан А.М. Психология тревожности / А.М. Прихожан. – СПб., 2009. – С. 97–103.
15. Прихожан А.М. Причины, профилактика и преодоление тревожности / А.М. Прихожан // Психологическая наука и образование. – 1998. – № 2 – С 11–18.
16. Психологические тесты для профессионалов / [авт.-сост. Н.Ф. Гребень]. – Мн. : Современ. шк., 2007. – 496 с.
17. Рукавишников В.О. Социальная напряженность / В.О. Рукавишников // Диалог. – 1990. – № 8. – С. 6–11.

18. Слюсаревський М. Соціальна напруженість: теоретична модель необхідних і достатніх показників / М. Слюсаревський // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – 2002. – № 5 (8). – С. 24–34.
19. Фрустрація: Поняття і діагностика : учеб.-метод. посібник / [сост. Л.И. Дементий]. – Омск : Изд-во ОмГУ, 2004. – 68 с.
20. Ханін Ю. Стресс и тревога в спорте / Ю. Ханін. – М. : Физкультура и спорт, 2003. – 288 с.
21. Чернобай П.Ф. Социальная напряженность / П.Ф. Чернобай // Социс. – 1992. – № 7. – С. 94–98.
22. Чернявська О.В. Становлення громадянського суспільства як чинник соціальної напруженості в Україні / О.В. Чернявська // Вісник Харківського університету. – №456. – Серія : Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих вчених м. Харкова. – Харків, 2000. – Ч. 1. – С. 9–12.
23. Barker, R. Frustration and regression: an experiment with young children. Studies in topological and vector psychology / R. Barker, T. Dembo, K. Lewin // V. II, Univ. Iowa Stud, Child Welf., 1941, 18, No 1, p. 1–314.
24. Bernice, L. Neugarten. The Measurement of Life Satisfaction / Bernice L. Neugarten, Robert J. Havighurst, Sheldon S. Tobin // Journal of Gerontology. – 1961. — Vol. 16. – Issue 2. – P. 134–143.
25. Sheldon, S. Tobin. Life Satisfaction and Social Interaction in the Aging / Sheldon S. Tobin & Bernice L. Neugarten // Journal of Gerontology. — 1961. — Vol. 16. — Issue 4. — P. 344–346.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Astapov V.M. Trevoga i trevozhnost' / V.M. Astapov. – SPb. : Piter, 2001. – 256 s.
2. Borodkin F.M. Social'naja naprjazhennost' i agressija / F.M. Borodkin, N.P. Volodina // Mir Rossii. – 1997. – № 4. – S. 107–150.
3. Vasiljuk F.E. Psihologija perezhivaniya. Analiz preodoleniya kriticheskikh situacij / F.E. Vasiljuk. – M. : MGU, 1984. – 240 s.
4. Diagnostika jemocional'no-nravstvennogo razvitija / [red. i sost. Dermanova I.B.]. – SPb., 2002. – S. 124–126.
5. Zaika I.V. Vzajemozv'yazok sotsial'noyi frustrovanosti osvith'oho personalu z orhanizatsiyno-profesiynymy ta sotsial'no-demohrafichnymy chynnykamy. / I.V. Zaika // Orhanizatsiyna psykholohiya. Ekonomichna psykholohiya : naukovyy zhurnal Instytutu psykholohiyi imeni H.S. Kostyuka NAPN Ukrayiny ta UAOPPP / [za nauk za red. S.D. Maksymenka, L.M. Karamushky]. – 2016.– №4(7). – 92 s.
6. Zaika I.V. Sutnist' ta vplyv sotsial'noho napruzheniya na diyal'nist' zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv / I.V. Zaika // Tekhnolohiyi roboty psykholoha v orhanizatsiyi : tezy III Vseukrayins'koyi naukovy-praktychnoyi konferentsiyi studentiv, aspirantiv ta molodykh vchenykh (26–27 zhovtnya 2016 roku, m. Zaporizhzhya). – Zaporiz'kyy natsional'nyy universytet. – Zaporizhzhya : ZNU, 2015. – S. 22–24.
7. Karamushka L.M. Sotsial'na frustrovanist' osvith'oho personalu: zv'yazok iz typany orhanizatsiynoyi kul'tury zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv / L.M. Karamushka, I.V. Zaika // Orhanizatsiyna psykholohiya. Ekonomichna psykholohiya / [za nauk. red. S.D. Maksymenka ta L.M. Karamushky]. – K. : Lohos, 2016. – № 2–3 (5–6). – S. 82–91.
8. Karamushka L.M. Rozuminnya pedahohichnymy pratsivnykamy sutnosti sotsial'noyi napruzhenosti ta yiyi vplyvu na diyal'nist' zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv / L.M. Karamushka, I.V. Zaika // Aktual'ni problemy psykholohiyi : tezy II Vseukrayins'koho konhresu z orhanizatsiynoyi ta ekonomichnoyi psykholohiyi (28–30 travnya 2015 roku, m. Kam"yanets'-Podil'skyy) / za nauk.red. S.D. Maksymenka, L.M. Karamushky. – K. – Kam"yanets'-Podil'skyy : Kam"yanets'-Podil'skyy : natsional'nyy universytet imeni Ivana Ohiyenka, 2015. – S. 11–12.
9. Karamushka L.M. Sotsial'na frustrovanist' osvith'oho personalu: zv'yazok zi skladovymy orhanizatsiynoyi kul'tury zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv / L.M. Karamushka, I.V. Zaika // Aktual'ni problemy psykholohiyi : zb. nauk. prats' In-tu psykholohiyi imeni H.S. Kostyuka NAPN Ukrayiny. – 2016.– Tom I : Orhanizatsiyna psykholohiya. Ekonomichna psykholohiya. Sotsial'na psykholohiya. – Vyp. 45. – С. 40–48.
10. Levitov N.D. O psihicheskikh sostojanijah cheloveka / N.D. Levitov. – M. : Prosveshhenie, 2004. – 343 s.
11. Majers D. Social'naja psihologija / D. Majers. – SPb. : Prajm-Evroznak, 2002. – 512 s.
12. Malkina-Pyh I.G. Psihosomatika: Spravochnik prakticheskogo psihologa / I.G. Malkina-Pyh. – M. : Jeksmo, 2009. – 102 s.
13. Panina N.V. Indeks zhiznennoj udovletvorennosti / N.V. Panina Psihologija razvitija konkurentosposobnoj lichnosti ; pod red. L.M. Mitinoj. – M. : Izd-vo Mosk. psihologo-social'nogo in-ta, 2003. – S. 192–194.
14. Prihozhan A.M. Psihologija trevozhnosti / A.M. Prihozhan. – SPb., 2009. – S. 97–103.
15. Prihozhan A.M. Prichiny, profilaktika i preodolenie trevozhnosti / A.M. Prihozhan // Psihologicheskaja nauka i obrazovanie. – 1998. – № 2 – S 11–18.
16. Psihologicheskie testy dlja professionalov / [avt.-sost. N.F. Greben']. – Mn. : Sovrem. shk., 2007. – 496 s.
17. Rukavishnikov V.O. Social'naja naprjazhennost' / V.O. Rukavishnikov // Dialog. – 1990. – № 8. – S. 6–11.
18. Slyusarevs'kyy M. Sotsial'na napruzhenist': teoretychna model' neobkhdnykh i dostatnykh pokaznykiv / M. Slyusarevs'kyy // Naukovi studiyi iz sotsial'noyi ta politychnoyi psykholohiyi. – 2002. – № 5 (8). – S. 24–34.
19. Frustracija: Ponjatje i diagnostika : ucheb.-metod. posobie / [sost. L.I. Dementij]. – Омск : Изд-во ОмГУ, 2004. – 68 с.
20. Hanin Ju. Stress i trevoga v sporте / Ju. Hanin. – М. : Fizkul'tura i sport, 2003. – 288 с.
21. Chernobaj P.F. Social'naja naprjazhennost' / P.F. Chernobaj // Socis. – 1992. – № 7. – S. 94–98.

22. Chernyavs'ka O.V. Stanovlennya hromadyans'koho suspil'stva yak chynnyk sotsial'noyi napruzhenosti v Ukraini / O.V. Chernyavs'ka // Visnyk Kharkivs'koho universytetu. – №456. – Seriya : Aktual'ni problemy suchasnoyi nauky v doslidzhennyakh molodykh vchenykh m. Kharkova. – Kharkiv, 2000. – Ch. 1. – S. 9–12.
23. Barker, R. Frustration and regression: an experiment with young children. Studies in topological and vector psychology / R. Barker, T. Dembo, K. Lewin // V. II, Univ. Iowa Stud, Child Welf., 1941, 18, No 1, p. 1–314.
24. Bernice, L. Neugarten. The Measurement of Life Satisfaction / Bernice, L. Neugarten, Robert J. Havighurst, Sheldon S. Tobin // Journal of Gerontology. – 1961. — Vol. 16. – Issue 2. – R. 134–143.
25. Sheldon, S. Tobin. Life Satisfaction and Social Interaction in the Aging / Sheldon S. Tobin & Bernice L. Neugarten // Journal of Gerontology. — 1961. — Vol. 16. – Issue 4. — R. 344–346.

Zaika, I.V. Effects of social tension on manifestations of secondary school teaching staff personal tension. The article deals with the results of empirical research into effects of social tension on the work of teaching staff in secondary schools. Teachers understand social tension as a process associated with instable socio-economic and political processes in the country, which have adversary effects on the mental state of individuals, staff and society as a whole. One of the consequences of social tension is personal tension, which can be manifested through a number of conditions that include anxiety, frustration, life dissatisfaction, etc.

A significant number of secondary school teaching staff have been diagnosed with high personal tension (situational and personal anxiety, social frustration). Analysis of the life satisfaction index revealed teaching staff's dissatisfaction on all its components. The obtained data have shown that a significant number of teaching staff assess negatively their own lifestyle and satisfaction of their personal needs.

The obtained findings can be helpful for secondary school managers and psychologists in their attempts to reduce teaching staff personal tension in conditions of social tension.

Key words: secondary schools, teaching staff, social tension, personal tension, situational anxiety, personal anxiety, social frustration, life satisfaction index

Відомості про автора

Заїка Інна В'ячеславівна, науковий кореспондент лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна.

Zaika, Inna Vyatcheslavivna, postgraduate student of Laboratory of Organizational And Social Psychology, G.S.Kostiuk Institute of psychology, NAPS of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

E-mail: inna.zaika.75@gmail.com

Отримано 1 червня 2017 р.
Рецензовано 9 червня 2017 р.
Прийнято 12 червня 2017 р.

УДК 316.42

Карамушка Л.М.

СОЦІАЛЬНА НАПРУЖЕНІСТЬ В ОСВІТНІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ: ВИРАЖЕНІСТЬ ОСНОВНИХ ВИДІВ І ЗВ'ЯЗОК З ОРГАНІЗАЦІЙНО- ФУНКЦІОНАЛЬНИМИ ЧИННИКАМИ МЕЗОРІВНЯ

Карамушка Л.М. Соціальна напруженість в освітній організації: вираженість основних видів і зв'язок з організаційно-функціональними чинниками мезорівня. У статті наведено розроблену автором класифікацію основних видів соціальної напруженості в організації (СНО), яка стосується освітніх організацій системи середньої освіти. На основі емпіричного дослідження представлено дані, які стосуються вираженості основних видів СНО в освітніх організаціях. Розкрито статистично значущі зв'язки між вираженістю основних видів СНО в освітніх організаціях та «зовнішніми» (організаційно-функціональними) чинниками мезорівня (кількість працівників в організації, термін функціонування організації, місце розташування організації).